

HeinzVON FOERSTER*

Etika in kibernetika drugega reda^a**Ethics and Second Order Cybernetics^{*}**

Draže dame in gospodje!

Ganila me je širokogrudnost organizatorja te konference, ki mi je po eni strani omogočila obisk vašega lepega mesta Pariza, po drugi strani pa izkazala čast, da s svojim predavanjem odprem plenarno sejo. Navdušila me je tudi bistroumnost naših organizatorjev, ki so mi za temo mojega predavanja predlagali in izbrali naslov »Etika in kibernetika drugega reda«. Če odkrito priznam, se sam tako zahtevnega naslova verjetno ne bi upal predlagati, vendar pa me veseli, da ste to nalogo zaupali prav meni.

Že ob odhodu iz Kalifornije v Pariz so me nekateri, ki so bili polni zavisti, spraševali: »Kaj pa boš počel v Parizu? O čem boš predaval?« Ko sem jim odgovoril: »Govoril bom o etiki in kibernetiki drugega reda,« so me vsi začudeno pogledali in vprašali: »Kaj pa je kibernetika drugega reda?«, kot da bi o etiki ne bilo vredno vprašati.

Odleže mi, kadar me ljudje sprašujejo o kibernetiki drugega reda in ne o etiki. Razprava o kibernetiki je veliko bolj preprosta kot razprava o etiki, o kateri je skoraj nemogoče govoriti. O tem bom sicer bolj podrobno govoril kasneje. Zaenkrat bi rad povedal nekaj o kibernetiki sami oz. o kibernetiki kibernetike, torej o kibernetiki drugega reda.

Kot je splošno znano, govorimo o kibernetiki takrat, ko so efektorji, kot so npr. motor, stroj, naše mišice itn., povezani s senzornim organom, ki s svojimi signali ponovno vpliva nazaj na efektorje. Zaradi krožne organizacije se torej kibernetično organizirani sistemi bistveno razlikujejo od drugih, ki niso tako organizirani. Norbert Wiener je v znanstveni diskurz ponovno uvedel pojem »kibernetika«. Ugotovil je: »Vedenje takšnih sistemov bi lahko interpretirali kot usmerjenost k doseganju določenega cilja.« Lahko bi torej predpostavljali, da imajo takšni sistemi določen namen! To pa zveni nekam bizarno!

Dovolite mi, da s citati mož in žena, ki jih imamo za matere in očete kibernetične misli, podam še nekaj opisov pojma kibernetika. Najprej se sklicujem na vam vsem dobro znano Margaret Mead, ki je v enem od predavanj za Ameriško kibernetično združenje dejala:

»Kot antropologinjo me je zanimal vpliv kibernetične teorije na našo družbo. Pri tem *ne* mislim na računalnike ali elektronsko revolucijo kot tako niti na konec odvisnosti od pisanja pri nabiranju znanja oz. na to, kako je med uporno mladino *obleka* namesto mimeografičnega stroja postala oblika komunikacije.« Dovolite mi, da to ponovim: »*Ne* mislim na način, kako je med uporno mladino *obleka* namesto mimeografičnega stroja postala oblika komunikacije.« In potem nadaljuje: »Posebej želim opozoriti na interdisciplinarne pojme, ki smo jih na začetku poimenovali ‚povratna zveza‘, nato ‚teleološki mehanizmi‘ in končno ‚kibernetika‘ – da bi poudarili interdisciplinarno miselnost, ki predstavnikom številnih disciplin omogoča, da lahko med seboj lažje komunicirajo v jeziku, ki ga vsi razumejo.«

Rad bi predstavil še misel njenega tretjega moža, epistemologa, antropologa, kibernetika in kot mnogi trdijo očeta družinske terapije, Gregoryja Batesona: »Kibernetika je veja matematike, ki se ukvarja s problemi nadzora, rekurzivnosti in informacije.« — In še misel filozofa organizacije in mojstra menedžmenta Stafforda Beera: »Kibernetika je znanost o učinkoviti organizaciji.« — In končno poetična refleksija kibernetika vseh kibernetikov Gordona Paska, »gospoda kibernetike«, kakor ga ljubeče imenujemo: »Kibernetika je znanost o metaforah, ki jih je možno zagovarjati.«

Kibernetika ima za različne ljudi različne pomene, kar je povezano z bogastvom njenega

*ČLANEKJEPREVEDENINOBJAVLJENVSKLADUZAVTORSKIMIPRAVICAMIZALOŽBESPRINGERVERLAG-VANGODEWIJCKSTRAAT³⁰, P.O. BOX 17,3300 AA DORDRECHT, THE NETHERLANDS

**VON FOERSTER (1911-2002)

konceptualnega temelja. To je po mojem mnenju dobro, saj bi sicer kibernetika postala dolgočasna veda. Kljub vsemu izhajajo vsi ti vidiki iz osrednje teme, in sicer iz krožnosti.

Ko so pred približno pol stoletja prepoznali plodnost tega koncepta, je nastopila evforija v filozofiranju, epistemologiranju in teoretiziranju o posledicah tega koncepta, o njegovem mestu na različnih področjih in o njegovi združujoči moči.

Istočasno se je pri filozofih, epistemologih in teoretikih razvilo nekaj nenavadnega: vedno bolj so videli sebe kot del večje krožnosti – kot del družine, družbe in kulture ali celo kot del krožnosti kozmičnih razsežnosti. Gre za način opazovanja in razmišljanja, ki je danes za nas povsem naraven, takrat pa je bil težko razumljiv in celo prepovedan! Zakaj? Ker je nasprotoval osnovnim principom znanstvenega diskurza, ki je zahteval ločitev opazovalca od opazovanega. To je bil princip objektivnosti: lastnosti opazovalca ne smejo postati del opisa njegovih opažanj.

Ta princip sem tukaj podal v njegovi najbolj brutalni obliki, da bi poudaril njegov nesmisel: če lastnosti opazovalca, namreč opazovanje in opisovanje, izključimo, nam nič več ne ostane – niti opazovanje niti opisovanje. Kljub vsemu obstaja opravičilo za to, da so se oklepali tega principa. In sicer so to počeli iz strahu. Iz strahu pred nastankom paradoksov, če bi opazovalcu dovolili vstopiti v svet lastnih opazovanj. Nevarnost paradoksa poznate: ko se prikradejo v teorijo, je tako, kot da bi se preklano hudičevo kopito zataknilo med vrata ortodoksosti.

Ko so seveda razmišljali o partnerstvu v krožnosti opazovanja in komuniciranja, so stopali na prepovedano področje: Na splošno krožna zaprtost pomeni, da A vodi v B; B vodi v C; in - O! Groza! - C vodi v A! Ali v refleksivnem primeru: A vodi v B; in - O! Šok! - B vodi v A! In končno preklano hudičevo kopito v najčistejši obliki, v obliki samoreference: A vodi v A! Sramota!

Sedaj vas prosim, da mi sledite v deželo, v kateri ni prepovedano, ampak je celo zaželeno, da govorimo o sebi (kaj naj sicer počnemo drugega?).

Do premika od opazovanja stvari tam zunaj k opazovanju opazovanja samega je po mojem mnenju prišlo na osnovi napredka na področju nevrofiziologije in nevropsihiatrije. Končno je bilo mogoče postaviti vprašanje o tem, kako delujejo možgani; vsak si je lahko drznil pisati teorijo o možganih. Lahko bi kdo ugovarjal, da so fiziki in filozofi že od Aristotela stoletja dolgo vedno znova razvijali teorije o možganih. Kaj je torej novega v prizadevanju današnjih kibernetikov?

Novo je globoko spoznanje, da so potrebni možgani, da bi lahko pisali teorijo o možganih. Iz tega sledi, da mora teorija o možganih, ki želi biti celostna, zaobjeti pisanje te teorije. In kar je še bolj fascinirano, tudi *pisec* te teorije mora zaobjeti samega sebe. Preneseno na področje kibernetike to pomeni: s tem ko kibernetik stopi na svoje področje, mora razložiti svojo lastno dejavnost; kibernetika postane kibernetika kibernetike ali kibernetika drugega reda.

Dame in gospodje,

to spoznanje ne vnaša le temeljne spremembe v to, kako znanstveno raziskujemo, ampak tudi v to, kako dojemamo poučevanje, učenje, terapevtski proces, menedžment itn.; in po mojem mnenju tudi v to, kako zaznavamo odnose v našem vsakdanjem življenju.

To temeljno epistemološko spremembo lahko zagledamo, če se najprej imamo za neodvisne opazovalce, ki opazujejo, kako svet teče mimo nas; nato pa se zagledamo kot udeleženi akterji v drami vzajemne interakcije, v dajanju in sprejemanju v krožnosti človeških odnosov.

V prvem primeru lahko zaradi svoje neodvisnosti povem drugim, kako naj mislijo in ravnaajo: »Ti moraš...«, »Ti ne smeš...«; to je izvor moralnega kodeksa.

V drugem primeru zaradi lastne vzajemne odvisnosti lahko le samemu sebi rečem, kako naj mislim in ravnam: »Moram...«, »Ne smem...«; to je izvor etike.

To je bil lažji del mojega predavanja. Prehajam k težjemu: razmišljal naj bi o etiki.

Kako naj se tega lotim?

Kje naj začnem?

Ko sem iskal, kako naj začnem, mi je prišla pod roke ljubka pesem Yveline Rey in Bernarda Prioura, ki krasi prvo stran našega programa. Naj vam preberem prve vrstice:

»Ste rekli etika?

Že v šepetu vznika hrup.

Naenkrat vrtnice ne kažejo več trnov.

Gotovo je tema žgoča.

V tem trenutku vroča.«

Naj začnem s trni in upam, da se bo pojavila vrtnica.

Trni, s katerimi bom začel, so razmišljanja Ludwiga Wittgensteina v Logično filozofskem traktatu, kjer piše o etiki.

Če bi moral jaz temu traktatu dati naslov, bi ga imenoval Etično filozofski traktat. Vendar tu ne bom zagovarjal takega naslova, temveč vam bom raje povedal, kaj me spodbuja, da se sklicujem na Wittgensteinova razmišljanja, da bi s tem predstavil svoja.

Sklicujem se na številko 6 v njegovem Traktatu, v katerem govori o splošni obliki stavkov. Na koncu preide na problem vrednot v tem svetu in njihovega izražanja v obliki stavkov. V svojem slavnem stavku št. 6.421 pride do zaključka, ki vam ga želim prebrati v originalu:

»Es ist klar, dass sich Ethik nicht aussprechen lässt.«

(»Jasno je, da etike ni mogoče izreči.«)

Zdaj boste razumeli, zakaj sem prej rekel: »Začenjam s trni.« Prišli smo na mednarodni kongres o etiki in že prvi predavatelj domneva, da je o etiki nemogoče govoriti. Toda potrpite še trenutek. Wittgensteinovo trditev sem izvzel iz konteksta, tako da še ne moremo vedeti, kaj je pravzaprav hotel povedati. Na srečo naslednji stavek 6.422, ki ga bom kmalu prebral, podaja kontekst za stavek 6.421. Da bi se pripravili na naslednji stavek, se spomnite, da je bil Wittgenstein Dunajčan. Tako kot jaz. Menim, da nas vi, Parižani, na nek način nezavedno razumete. Naj poskusim:

»Pri postavljanju nekega etičnega zakona v obliki: 'Moraš...' je prvo, kar pride človeku na misel: In kaj potem, če tega ne storim?«

Ko sem to prebral, sem najprej pomislil, da se vsi s to Wittgensteinovo mislijo ne boste strinjali. Menim, da tu prihaja do izraza njegovo kulturno ozadje.

Kljub vsemu naj nadaljujem z Wittgensteinom:

»Jasno pa je, da etika nima nobenega opravka s kaznijo in plačilom v običajnem smislu... Obstajati morata neke vrste etično plačilo in etična kazen, vendar morata temeljiti v delovanju samem.«

»... vendar morata temeljiti v delovanju samem«!

Morda se spomnite samoreferenčnega primera »A vodi v A« in njegovih rekurzivnih sorodnikov kibernetike drugega reda, ki sem jih omenil na začetku.

Vsebujejo te pripombe namige, kako razmišljati o etiki in istočasno upoštevati Wittgensteinove kriterije? Mislim da. Sam poskušam upoštevati naslednje pravilo:

»V vsakem pogovoru, ki ga imam npr. v znanosti, filozofiji, epistemologiji, terapiji itn., obvladati uporabo svojega jezika tako, da je etika implicitna.«

Kaj želim s tem povedati? S tem mislim, da naj jezik in ravnanje plavata na podzemni reki etike. Pri tem je treba paziti, da se ne potopita, tako da etika ne pride eksplicitno do besede in da se jezik ne izrodi v moralno pridigo.

Kako naj to dosežemo? Kako bi lahko skrili etiko pred vsemi očmi, pa vseeno dopustili, da določa jezik in ravnanje?

Na srečo ima etika dve sestri, ki ji omogočata, da ostane nevidna, ker za nas ustvarita viden okvir, otipljivo tkivo, znotraj katerega ali na katerega lahko vezemo gobelin našega življenja. In kdo sta ti dve sestri?

Ena je Metafizika, druga je Dialogika.

Zdaj nameravam govoriti o teh dveh damah in o tem, kako omogočata etiki, da se izrazi, ne da bi postala eksplicitna.

Metafizika^a

Naj začnem z Metafiziko. Da bi vam takoj pokazal očarljivo dvoumnost, ki jo obkroža, mi dovolite, da navedem citat iz odličnega članka britanskega znanstvenika W. H. Walsha z naslovom »Narava metafizike«. Začenja ga takole:

»V metafiziki je skoraj vse protislovno in zato ni čudno, da se le redki, ki se imenujejo metafizike, strinjajo o tem, kaj točno želijo doseči.«

Ko se danes obračam na Metafiziko, z nikomer ne iščem soglasja o njeni Naravi. Zato ker hočem natančno povedati, kaj je to, ko postanemo metafiziki, pa če se tako imenujemo ali ne. Menim, da postanemo metafiziki, kadarkoli se odločamo o načelno neodločljivih vprašanjih. Dejansko obstaja med trditvami, predlogi, problemi, vprašanji precej odločljivih in veliko načelno neodločljivih.

Vzemimo primer odločljivega vprašanja: »Je število 3.396.714 deljivo z 2?« Manj kot dve sekundi potrebujemo, da se odločimo, če je to število res deljivo z dva. Zanimivo v tem primeru je, da bi za to vprašanje potrebovali prav tako malo časa, če bi število ne imelo 7, temveč 7000 ali 7 milijonov števil.

Seveda bi lahko postavil vprašanja, ki bi bila nekoliko težja, npr.: »Ali je število 3.396.714 deljivo s tri?«, ali pa še težja. Obstajajo pa tudi problemi, ki jih je izredno težko rešiti. Nekatere so postavili že pred več kot 200 leti, pa še danes niso našli odgovora. Pomislite na Fermatov »Zadnji teorem«, ki so ga poskusile rešiti najbolj bistre glave, vendar zaenkrat še niso prišli do odgovora.

Ali pa pomislite na Goldbachovo »Domnevo«, ki zveni tako preprosto, da imaš občutek, da je dokaz na dlani:

»Vsako sodo število je vsota dveh primarnih števil.«

Na primer: 12 je vsota dveh primarnih števil 5 in 7; ali $20 = 17 + 3$; ali $24 = 13 + 11$; in tako naprej. Doslej za to domnevo niso našli nasprotnega dokaza. In četudi nadaljnji poizkusi te domneve ne bodo ovrgli, še vedno ostaja domneva, dokler ne bodo našli matematičnih postopkov, ki bodo odločili v prid Goldbachovega dobrega občutka za številke. Iskanje zaporedja, ki bi potrdilo njegovo domnevo, je upravičeno, saj je problem postavljen v okviru logično matematičnih odnosov, ki zagotavljajo, da je možno iz kateregakoli vozla tega kompleksnega kristala medsebojnih povezav splezati na katerikoli drug vozle.

Eden najznamenitejših primerov takega miselnega kristala je monumentalno delo Principia Mathematica avtorjev Betrand Russella in Northa Whiteheada, ki sta ga pisala deset let, od leta 1900 do 1910. To *veliko delo* v treh delih in na več kot 1500 straneh naj bi za vse večne čase ustvarilo konceptualno mašinerijo za brezhibno dedukcijo. Konceptualno mašinerijo, ki bi bila brez dvoumnosti, protislovij in neodločljivosti.

Kljub vsemu je Kurt Gödel leta 1931, takrat star 25 let, objavil članek, katerega pomen daleč presega kroge logikov in matematikov. Naslov članka je:

»Über formal unentscheidbare Sätze der Principia Mathematica und verwandter Systeme« -

»O formalno neodločljivih stavkih v Principia Mathematica in sorodnih sistemih« (v Monatshefte für Mathematik und Physik, Vol. 38, str. 173-198).

Gödel je v članku dokazal, da logični sistemi, pa čeprav so še tako previdno zgrajeni kot pri Russellu in Whiteheadu, niso imuni za neodločljivosti.

Vendar pa ni treba, da bi se informirali o načelno neodločljivih vprašanjih zgolj pri velikih mislecih, kot so Russell, Whitehead, Gödel in drugi. Taka vprašanja se pojavljajo vsak dan.

Vprašanje o nastanku našega vesolja je npr. eno od načelno neodločljivih vprašanj: nihče ni

bil zraven, da bi opazoval. To je očitno, če pogledamo številne različne odgovore na to vprašanje. Nekateri pravijo, da je šlo za enkratno ustvarjalno dejanje pred štiri ali pet tisoč leti; drugi, da ni bilo nikoli začetka in tudi ne bo nikoli konca, saj je vesolje sistem, ki je v stalnem dinamičnem ravnovesju; tretji, da je vesolje nastalo pred približno 10 ali 20 milijardami let s »prapokom«, katerega šibki odmev bi z velikimi radijskimi antenami lahko slišali še danes; sam se nagibam k Čuang Tsujevemu poročilu, ker je najstarejše in zato temu dogodku najbližje. Takole pravi:

»Nebo ne stori ničesar; to ne-početje je dostojanstvo;
Zemlja ne stori ničesar; to ne-početje je mir;
Iz združitve obeh ne-početij vznika vse početje
in nastajajo vse stvari.«

Lahko bi podal še številne druge primere, saj sploh še nisem omenil, kaj o svojem izvoru pravijo Burmanci, Avstralci, Eskimi, Bušmani, Hotentoti idr. Z drugimi besedami, povej mi, kako je nastalo vesolje, in povedal ti bom, kdo si.

Upam, da sem dovolj pojasnil razliko med odločljivimi in načelno neodločljivimi vprašanji, da vam zdaj lahko predstavim stavek, ki ga imenujem »metafizični postulat«. Takole se glasi:

»Odločimo se lahko le o tistem vprašanju, ki je načelno neodločljivo.«
Zakaj?

Preprosto zato, ker so odločitve za odločljiva vprašanja že vnaprej določene z izborom pravil, ki to, kar imenujemo »vprašanje«, povežejo s tistim, kar imenujemo »odgovor«. V nekaterih primerih se to zgodi zelo hitro, v drugih pa lahko zahteva veliko, veliko časa. Toda navsezadnje pridemo po nizu brezpogojnih logičnih korakov do neizpodbitnih odgovorov: do dokončnega Da ali dokončnega Ne.

Ko pa se odločamo o načelno neodločljivih vprašanjih, nismo pod nobeno prisilo, niti pod prisilo logike. Ni nobene zunanje nujnosti, ki bi nas silila v to, da na taka vprašanja odgovorimo na določen način. Smo svobodni! Nasprotje nujnosti ni naključje, temveč svoboda. Sami lahko izbiramo, kdo hočemo postati, ko se odločamo o načelno neodločljivih vprašanjih.

To so bile dobre novice, kot bi rekli ameriški novinarji. Zdaj so na vrsti slabe.

S svobodo izbire prevzemamo odgovornost za vsako našo odločitev. Za nekatere je ta svoboda izbire darilo neba. Za druge je takšna odgovornost nezno breme: kako ji lahko ubežimo? Kako se ji lahko izognemo? Kako jo lahko prenesemo na druge?

Z veliko genialnosti in domiselnosti so si ljudje izmislili mehanizme, s pomočjo katerih se lahko temu neugodnemu bremenu izognejo. Hierarhična zgradba mnogih institucij onemogoča točno lokalizacijo in s tem prevzemanje odgovornosti. V takšnem sistemu lahko vsakdo reče: »Rekli so mi, naj to (X) storim.«

Na političnem prizorišču vse pogosteje slišimo stavek Poncija Pilata: »Nimam druge izbire kot X.« Z drugimi besedami: »Ne imejte me za odgovornega, krivi so drugi.« Ta stavek se očitno pojavlja namesto: »Od vsega, kar sem imel na izbiro, sem se odločil za X.«

Enkrat sem že omenil objektivnost, na tem mestu pa bi jo želel še enkrat prikazati kot enega izmed splošno priljubljenih trikov, s katerim se lahko izognemo odgovornosti.

Kot se še spomnite, objektivnost zahteva, da lastnosti opazovalca ne postanejo del opisa njegovih opažanj. S tem ko bistvo opazovanja, namreč proces zaznavanja, izključimo, opazovalca degradiramo v fotokopirni stroj in se izmaknemo pojmu odgovornosti.

Kakorkoli že, Poncij Pilat, hierarhije, objektivnost in drugi triki nas vračajo do odločitve, ki je bila sprejeta kot odgovor na dve načelno neodločljivi vprašanji. Obe odločilni vprašanji se glasita:

»Ali sem ločen od vesolja? To pomeni, da kadarkoli gledam, gledam skozi ključavnico na samo po sebi razvijajoče se vesolje.«

Ali: »Ali sem del veselja? To pomeni, da kadarkoli kaj počnem, se spreminjam in veselje se spreminja z menoj.«

Ko razmišljam o obeh možnostih, sem vedno znova presenečen nad globino prepada, ki ločuje oba povsem različna svetova in ki nastane ob taki ali drugačni odločitvi:

Ali samega sebe vidim kot prebivalca neodvisnega veselja, katerega pravilnosti, zakone in navade sčasoma odkrivam, ali pa samega sebe vidim kot udeleženca zarote, katere navade, zakone in pravila pravkar izumljam.

Kadar koli se pogovarjam s tistimi, ki so se že odločili, ali so odkritelji ali izumitelji, name vedno znova napravi vtis dejstvo, da se nihče ne zaveda, da se je nekoč odločal o teh dveh vprašanjih. Če so prisiljeni, da vendarle zastopajo svoja stališča, pa uporabijo sistem pojmov, ki očitno temelji na odločitvi v zvezi z načelno neodločljivim vprašanjem.

Očitno vam pripovedujem detektivsko zgodbo, pri čemer sem zamolčal, kdo je dober in kdo slab, normalen ali nor, kdo ima prav in kdo se moti. Ker pa gre tu za načelno neodločljiva vprašanja, je odvisno od vsakega posameznika, kako se bo odločil in za to prevzel odgovornost. Npr. imamo morilca. Opozarjam, da ne vemo, ali je bil ali je duševno bolan. Edino, kar vemo, je, kar jaz, vi ali strokovnjak mislimo o tem. In kar jaz, vi ali strokovnjak povemo o njegovem duševnem zdravju ali bolezni, je moja, vaša ali strokovnjakova odgovornost. Še enkrat poudarjam, da tu ne gre za vprašanje »kdo ima prav in kdo ne«. To je načelno neodločljivo vprašanje. Tu gre za svobodo; za svobodo izbire; to je osrednja točka pri Joseju Ortegu y Gassetu:

»Na kratko: človek nima narave, ampak ima ... zgodovino (71). (...) Človek ni stvar, temveč drama (51). (...) Človeku ni treba, da bi zgolj ustvarjal samega sebe, ampak je najtežje, kar mora storiti, odločiti se, kaj sploh hoče (54). (...) Če je originalen ali če posnema, je človek romanopisec samega sebe. Pod temi pogoji (ima) izbiro. Zato (je) svoboden). Ampak da se razumemo, svoboden je pod prisilo, pa če to hoče ali ne (55).«

Verjetno v vas vzbujam nezaupanje, ko vsa svoja vprašanja opredeljujem kot načelno neodločljiva. To pa nikakor ne drži. Nekoč so me vprašali, kako prebivalci tako različnih svetov, kot sem jih prej orisal, torej prebivalci sveta, ki ga odkrivajo, in prebivalci sveta, ki ga izumljajo, sploh lahko živijo skupaj. Na to vprašanje ni težko odgovoriti. Iz odkriteljev najverjetneje nastajajo astronomi, fiziki in inženirji; iz izumiteljev družinski terapevti, pesniki in biologi. In nihče ne bo imel težav s skupnim življenjem, vse dokler bodo odkritelji odkrivali izumitelje in izumitelji izumljali odkritelje. Če pa bo kadarkoli prišlo do težav, k sreči obstaja veliko družinskih terapevtov, ki družinam pomagajo k duševnemu zdravju.

Imam dragega prijatelja, ki je odrasel v Marakešu. Hiša njegove družine je stala na cesti, ki ločila židovsko od arabske četrti. Kot mladostnik se je igral z vsemi otroki, jih poslušal, kar so mislili in govorili, in spoznaval njihove povsem različne poglede na svet. Ko sem ga nekoč vprašal, kdo od njih ima prav, mi je odgovoril, da imajo prav oboji.

»Ampak to ni mogoče,« sem vztrajal na svojem aristotelovskem stališču, »prav imajo lahko le eni!«

»Problem ni resničnost,« je odgovoril, »problem je zaupanje.«

Razumel sem: problem je, da drug drugega razumemo; problem je v razumevanju razumevanja; problem obstaja v odločanju o načelno neodločljivih vprašanjih.

V tem trenutku se pojavi Metafizika in vpraša svojo mlajšo sestro, Etiko: »Kaj naj po tvojem mnenju sporočim svojim varovancem, metafizikom, če se tako imenujejo ali pa ne?« In Etika je odgovorila: »Povej jim, da morajo vedno ravnati tako, da bodo število možnih izbir *povečevali*; da, število možnih izbir *povečevali*!«

Dialogi^a

Rad bi se obrnil k sestri Etike, Dialogiki. S katerimi sredstvi razpolaga Etika, da se lahko izraža, ne da bi postala eksplicitna? Verjetno ste že uganili, to je seveda jezik. Tu ne govorim

o jeziku v smislu zvokov, ki nastanejo zaradi nihanja glasilk, niti v smislu slovnice, sintakse, semantike, semiotike in fraz, glagolskih fraz, samostalniških fraz, globinskih struktur itn. Ko govorim o jeziku, mislim na izmenjavo, komunikacijo, na ples. Kot pravimo, »za tango sta potrebna dva«, pravim jaz, »za jezik sta potrebna dva«.

Glede jezika, plesa, ste seveda vi, družinski terapevti, veliko bolj kompetentni od mene. Jaz lahko o tem govorim kot amater. Ker amaterja vodi »amour«, vam je takoj jasno, da ta ples zelo rad plešem.

Dejansko sem se teh nekaj korakov plesa naučil od vas. Prvo učno uro sem doživel, ko so me povabili, da z nekaj kolegi sedem v prostor za opazovanje in skozi enosmerno ogledalo opazujem terapevtsko seanso s štiričlansko družino. Naenkrat so me moji kolegi zapustili in ostal sem sam. Bil sem radoveden, kaj bom videl, če pogovora ne bom mogel slišati in sem zvok izklopil.

Priporočam vam, da to tudi sami poizkusite. Verjetno boste prav tako fascinirani, kot sem bil jaz. Kar sem takrat videl, tiho pantomimo, odpiranje in zapiranje ustnic, telesne gibe, otroka, ki je pogovor enkrat samkrat prekinil z grizenjem nohtov ... Kar sem takrat videl, so bili plesni koraki jezika, samo plesni koraki, brez motečega učinka glasbe. Kasneje so mi terapevti povedali, da je bilo srečanje dejansko zelo uspešno.

Kakšna magija, sem si mislil, se nahaja v zvokih, ki jih proizvajajo ljudje, tako da zrak povzroči nihanje glasilk in da se ustnice odpirajo in zapirajo.

Terapija! Dejansko, kakšna velika magija!

In če pomislite, da so plesni koraki jezika in spremljajoča glasba edino zdravilo, s katerim razpolagate!

Jezik! Dejansko, kakšna magija!

Samo naivneži si lahko predstavljajo, da je mogoče magijo pojasniti. Vendar kot veste, magije ni mogoče razložiti, magijo lahko le izvajamo, prakticiramo.

Razmišljanje o magiji jezika je podobno razmišljanju o teoriji možganov. Prav tako, kot rabi-mo možgane, da lahko razmišljamo o teoriji možganov, potrebujemo magijo jezika, da bi lahko razmišljali o magiji jezika. Gre za magijo idej, ki potrebujejo same sebe, da bi se lahko pojavile. So drugega reda.

Prav tako je z jezikom, ki se varuje pred pojasnitvijo, tako da vedno govori o samem sebi: obstaja beseda za jezik, namreč »jezik«; obstaja beseda za besedo, namreč »beseda«. Če ne vemo, kaj »beseda« pomeni, pogledamo v slovar. To sem storil. Njen pomen je: »izjava«. Vprašal sem se, kaj je »izjava«? Spet sem pogledal v slovar. Pomen v slovarju je bil: »izražanje z *beseda-mi*«.

Tako se spet znajdemo tam, kjer smo začeli. Krožnost: A vodi v A.

To pa ni edini način, s katerim se jezik varuje pred pojasnitvijo. Da bi zmedel svoje raziskovalce, se premika po dveh različnih poteh. Če mu sledimo po eni poti, skoči na drugo. Če mu sledimo tja, skoči na prvo.

Kaj sta ti dve poti?

Ena je pot pojavnosti. Razteza se po pokrajini, ki se širi pred nami: pokrajina, ki jo opazujemo skozi ključavnico.

Druga je pot funkcije. Razteza se po pokrajini, ki je hkrati del nas samih, kot smo mi del nje; tu pokrajina deluje kot razširitev našega telesa.

Ko se jezik giblje po poti pojavnosti, je monolog. Obstajajo glasovi, ki nastajajo z nihanjem glasilk, obstajajo besede, slovnica, sintaksa, polno oblikovani stavki. V zvezi s temi glasovi nastajajo označevalni napotki. Pokaži na mizo, ustvari zvok »miza«; pokaži na stol, ustvari zvok »stol«.

Včasih to ne deluje. Margaret Mead se je hitro naučila pogovornega jezika mnogih plemen, s tem da je kazala na objekte in čakala na ustrezen glas. Pripovedovala mi je, kako je nekoč obiskala neko pleme, kazala na različne objekte in zmeraj izzvala isti zvok »ču mulu«. Primitiven

jezik, si je mislila, uporabljajo le eno besedo! Kasneje je izvedela, da »ču mulu« pomeni, »kazati s prstom«.

Če se jezik preusmeri na pot funkcije, je dialogika. Seveda še vedno obstajajo glasovi; eni se slišijo kot »miza«, drugi kot »stol«, vendar ni potreben noben stol ali miza, ker nihče ne kaže na mizo ali stol. Ti glasovi so povabilo drugim, da skupaj tvegajo nekaj plesnih korakov. Glasovi »miza« in »stol« spravijo v resonanco tiste strune v duhu drugega, ki, ko zavibrirajo, proizvedejo glasove »miza« ali »stol«. Jezik je v svoji funkciji sooznačevalen (konotativen).

V svoji pojavnosti je jezik opisen. Ko poveš svojo zgodbo, jo pripoveduješ, kot je bilo: velika ladja, ocean, veliko nebo in romanca, ki je celo pot spremenila v užitek.

Toda komu jo pripoveduješ? Vprašanje je napačno. Pravilno vprašanje je: s kom boš plesal svojo zgodbo, tako da bo tvoj sogovornik poletel s teboj čez krov ladje, zavohal slani vonj morja, dovolil, da se duša razširi preko neba, ko pa prideš do romance, morda v njem vzbudil senco ljubosumnosti.

V svoji funkciji je jezik tvoren, ustvarjalen (konstruktiven), ker nihče ne pozna izvora vaše zgodbe. Nihče ne ve in ne bo nikoli vedel, kako je bilo: ker je za večno minilo.

Spomnite se Reneja Descartesa. Ko je sedel v svoji študijski sobi, ni le dvomil, da tam zares sedi, ampak je dvomil v svoj celotni obstoj. Spraševal se je: »Sem ali nisem?« Na svoje retorično vprašanje je odgovoril s solipsističnim monologom: »Mislim, torej sem«, ali v sloviti latinski inačici »Cogito ergo sum«. Kot se je Descartes dobro zavedal, je to jezik v svoji pojavnosti, sicer svojega uvida ne bi hitro objavil v dobro drugih v svojem delu »Discourse de la methode«. Ker pa je prav tako dobro poznal funkcijo jezika, bi lahko zaklical tudi: »Mislim, torej *smo!*«; ali »Cogito ergo sumus«.

V svoji pojavnosti je jezik, ki ga govorim, moj jezik. Z njim se zavedam samega sebe: to so korenine zavesti.

V svoji funkciji pa jezik sega k drugemu: to so korenine vesti. In tu se Etika kaže na neviden način v dialogu. Dovolite mi, da vam za zaključek preberem odlomek iz knjige Martina Bubra »Problem človeka«:

»Opazuj človeka skupaj z drugim človekom in opaziš boš dinamično dvojnost, človeško bistvo, združeno: tu je dajanje in tam sprejemanje, tu je agresivna in tam defenzivna moč, tu je kvaliteta iskanja in tam odgovarjanja, vedno oboje v enem, vzajemno se dopolnjujoče v izmenjujočih dejanjih in vse to skupaj kaže, kaj je: človek. Lahko se obrneš k posamezniku in ga prepoznaš kot človeka zaradi njegove sposobnosti povezovanja. Lahko se približamo odgovoru, kaj je človek, če ga bomo razumeli kot bitje, v čigar dialogiki, v njegovi vzajemno prisotni dvojni-skupnosti, dvojini (Zu-zweien-sein; two-getherness), se stalno uresničuje in prepoznava v srečanju sebe z drugim.«

Ker Buberjevim besedam nimam kaj dodati, je to vse, kar lahko povem o etiki in kibernetiki drugega reda. Prav lepa hvala za pozornost. □

Prevedel Miran Možina

OPOMBA UREDNIŠTVA:

PREDAVANJE ETIKA IN KIBERNETIKA DRUGE GAREDA JE HEINZ VON FOERSTER IMEL V PARIZU NA MEDNARODNI KONFERENCI ZNASLOVOMSISTEMIINDRUŽINSKA TERAPIJA: ETIKA-SPOZNAVNA TEORIJA-NOVE METODE V NEMŠKEM IN ANGLEŠKEM JEZIKU JE BIL OPREDAVAN JE OBJAVLJENOVPSIHTRIČNIŠTROKOVNIREVIJI PSYCHIATRIADANUBINA-VOL.5,NO.1-2, JANUARY-JULY 1993, STR. 33-46. ZA OBJAVO SLOVENSKEGA PREVODA PREDAVANJE JE PREVEDEL MIRAN MOŽINA. SMO SE ODLOČILI, KER JE PO NAŠEM MNENJU VSEBINA PREDAVANJA ŠE VEDNO IZREDNO AKTUALNA.